

DARS JARAYONIDA VA UNDA TASHQARI TADBIRLARDA O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANISHIDA HAMDA UNING KASB EGALLASHIDA O'RTA UMUMIY TA'LIM MAKTABIDAGI TARBIYANING YETAKCHI AHAMIYATI

Zaripova Gulbahor Komilovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti, p.f.n.

dersuzala1972@gmail.com

Telefon: (99897) 280-72-01

Kalit so'zlar: o'quvchi shaxsi, tarbiya, ma'naviy, axloqiy, kasbiy kamolot, jamiyat talablari, tarixiy tajriba, ma'naviy-axloqiy sifatlari, o'zaro dialektik bog'liq jarayonlar, pedagogika fani, ijtimoiy rivojlanish, kasb-hunar o'rgatish, maktab-maorif sohasi, ta'lim-tarbiya, insoniy xislatlar.

Annotatsiya. Mazkur maqolada dars jarayonida va undan tashqari tadbirlarda o'quvchi shaxsini shakllanishida hamda uning kasb egallashida o'rta umumiy ta'lim maktabidagi tarbiyaning yetakchi ahamiyati haqida nazariy va amaliy tadqiqotlar yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanish ishlari yoritilgan.

Ключевые слова: личность ученика, образование, духовно-нравственная, профессиональная зрелость, потребности общества, исторический опыт, духовно-нравственные качества, взаимодействия диалектические процессы, наука педагогика, общественное развитие, профессия - профессиональная подготовка, школьное образование, воспитание, человеческие качества.

Аннотация. В данной статье освещены научные исследования, проведенные в области теоретических и практических исследований о ведущем значении обучения в средней общеобразовательной школе в формировании личности учащегося в ходе урока и внеклассной деятельности.

Key words: student personality, education, spiritual and moral, professional maturity, needs of society, historical experience, spiritual and moral qualities, interdialectical processes, science pedagogy, social development, profession - vocational training, school education, upbringing, human qualities.

Annotation. This article highlights scientific research conducted in the field of theoretical and practical research on the leading importance of education in a secondary school in the formation of a student's personality during the lesson and extracurricular activities.

Tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida shaxsning kasb egallashida muhim rol o'ynaydi. Tarbiya har qanday jamiyatning ajralmas yo'ldoshi, uning rivojini tezlashtiruvchi katalizator hisoblanadi. Bunda tarbiya o'zining katalizatorlik funksiyasini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki

shaxsning ma'naviy, axloqiy, kasbiy kamoloti orqali amalga oshiradi. Shaxsni jamiyat talablariga muvofiq shakllantirish orqali ijtimoiy buyurtma bo'lgan davlat talablarini unga singdirib, uning kasbiy va shaxsiy jihatdan kamolotini ta'minlaydi. Shaxsning ma'naviy, axloqiy, kasbiy kamoloti o'z-o'zidan emas, balki ma'lum omillarni o'zaro uyg'un holda shaxs kamolotiga pedagogik yo'naltirishga bog'liq. Bu esa pedagogika oldiga yangi 5 dolzarb masalalarni qo'yib, uning tarkibi, maqsad va vazifalari, predmetining o'zgarishiga olib keladi.

Jamiyat taraqqiyotining ehtiyoji sifatida paydo bo'lgan pedagogika yaxlit ta'limot tarzida o'zining bir-biriga bog'liq: uning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi (didaktika), tarbiya nazariyasi hamda maktabshunoslik (hozirgi vaqtda boshqarish pedagogikasi) tarkibiy qismlardan iborat. Jamiyat rivojining ehtiyoji sifatida paydo bo'lgan bu fanlar uning taraqqiyot darajasiga bog'liq holda o'zgaradi. Bu o'zgarish uning hamma sohasi (predmeti) va tarkibiy qismlariga ham taalluqlidir. Shuning oqibatida uning maktabshunoslik qismi bazasida hozirgi kunda yangi bir fan – boshqarish pedagogikasi fani shakllandi.

Jamiyat taraqqiyotining tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy rivojlanish qancha tezlashsa, shaxsning ma'naviy-axloqiy sifatlariga bo'lgan talab ham shuncha oshadi. Jamiyat taraqqiyoti bilan shaxs kamoloti bir-biriga to'g'ri mutanosib bo'lib, ular o'zaro dialektik bog'liq jarayonlar hisoblanadi. Bunda dialektikani shunda ko'ramizki, jamiyat taraqqiyoti shaxs kamolotiga har tomonlama ta'sir qilib, unga yangicha talab qo'yadi, o'z navbatida shaxsning kamolot darajasining oshishi jamiyat rivojini tezlashtiradi. Bu ham o'z navbatida jamiyat va shaxs rivojining qonuniyati insonga yangi sifatlarini shakllantirish, uni ma'naviy va kasbiy jihatdan takomillashuvini taqozo qiladi. Buning oqibatida ko'pgina yangi fanlar paydo bo'lmoqda. Agar bu jarayonni pedagogika fani misolida ko'radigan bo'lsak, keyingi o'n yilliklarda umumiy pedagogika (maktab pedagogikasi) bazasida 10 dan ortiq pedagogik fanlar tizimi paydo bo'lib, ular jamiyatda yashash huquqini olib, inson ta'lim-tarbiyasida o'z o'rmini egallab kelmoqda. Bular maktabgacha ta'lim pedagogikasi, oila pedagogikasi, xalq pedagogikasi, qayta tayyorlash va malaka oshirish pedagogikasi, umumiy pedagogika, kasb-hunar o'rgatish (kasb mutaxassisligi) pedagogikasi, oliy maktab pedagogikasi, defektologik pedagogika (kar soqov, aqliy zaif, ko'zi ojizlarni o'qitish, tarbiyalash pedagogikasi), qiyosiy pedagogika, harbiy pedagogika, axloq tuzatish pedagogikasi, ijtimoiy pedagogika va h.k. hozirgacha pedagogikaning bunday tarmoqlanish jarayoni tugagan emas.

Agar biz jamiyatning bundan oldingi 20-30 yil oldingi davriga nazar solsak, faqat umumiy pedagogika bo'lib, u bilan nuqul maktab-maorif sohasidagi kishilar asosan maktab o'qituvchilari shug'ullanar edi. Yoshlarni tarbiyalash bilan asosan oila va maktab, ota-onalar va o'qituvchilar shug'ullanar edilar. Avval shunday fikr hukmron ediki, inson yoshlik chog'ida tarbiyalanadi, katta kishilarni tarbiyalash shart emas. Jamiyat taraqqiyotining tezlashuvi bunday tasavvurlarni chippakka chiqardi. Hozir mustaqillik sharoitida ta'lim-tarbiya bilan butun jamiyat shug'ullanadi. Bu butun jamiyat va davlatning hamda fuqarolarning muhim ajralmas faoliyatining bir qismiga aylandi.

Hozirgi kunda axborotlashgan jamiyatda yashar ekanmiz, jahonni global tarzda ijtimoiy tarmoqlar, internet tarmoqlari kamrab olgan ekan har doim, zarur bo'lganda har lahzada ta'lim-tarbiya mamlakat prezidentidan boshlab hamma toifadagi rahbarlar, yozuvchilar, madaniyat va san'at, jismoniy tarbiya, sport sohasidagi xodimlar, sud, prokuratura, militsiya xodimlari, ko'p mingli o'qituvchilar va ota-onalar, mahallalar, davlat va jamiyat tashkilotlari shug'ullanadigan umumjamiyat ishiga aylandi. Keyingi yillar tajribasi shuni ko'rsatdiki, insonni butun umri davrida tarbiyalash lozim. Ammo, inson hayotining turli davrlarida uning ta'lim-tarbiyaga ehtiyoji va munosabati turlicha bo'ladi. Yoshligida bilim, hunar o'rganib jamiyatda o'z o'rnini egallashni ko'zlasa, katta yoshdagilar farzandlarini tarbiyalash, o'zlarini shaxs sifatida ma'naviy-ma'rifiy o'stirish, malakalarini takomillashtirish, yangi kasb egallash nuqtayi nazaridan pedagogikaga yondashadilar.

Shunday qilib, jamiyat kishilarining pedagogikaga munosabatlari keskin o'zgarib, u har kimning hayotida muhim rol o'ynamoqda. Bir vaqtlar u faqat ota-onalar, o'qituvchilar mulki bo'lib, boshqalar uchun sir («narsa o'zida») bo'lgan bo'lsa, hozir hammaga kerak («biz uchun kerak narsa»)ga aylandi. Bu jarayonlar haqida fikr yuritar ekanmiz, uning sabablariga ham e'tibor berish lozim. Eng avvalo ta'lim-tarbiya va uning nazariy asosi hisoblangan pedagogikaning tarmoqlari asosida jamiyat va kishilarning ehtiyojlari yotishini qayd qilmoq kerak. Pedagogikaning tarmoqlanishi va ta'lim-tarbiyaning butun jamiyat doirasida ta'sirining zo'rayib borishi oqimida tarbiyaning o'rnini alohida namoyon bo'lmoqda. Buni o'ziga xos sababi bor. Ta'lim bilan tarbiya birligida tarbiyaning o'rnini shu bilan belgilanadiki, maktab o'quvchisi, o'quvchi o'rgangan bilimlarini qanday maqsadga – ezigulik, go'zallik, moddiy-ma'naviy boyliklar yaratib, fan cho'qqilarini egallab, jamiyat rivojiga hissa qo'shishgami, yoki vayronagarchilik, terrorism, go'zalliklar va odamlarni xarob qilishgami? Buni insonning tarbiyalanganlik darajasi belgilaydi.

Tarbiya bilimlarni ishonch, e'tiqodga aylantirib, shaxsga undan foydalanish yo'nalishini belgilab beradi. Shuning uchun, mustaqillik sharoitida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohoti, uning modeli markazida inson shaxsini barkamol qilib tarbiyalash bosh maqsad qilib qo'yilgan. «Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs-fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi» [1, 42]. Bundan ko'rinadiki, tarbiyaga jiddiy qarash zarur. Tarbiya eng avvalo kishilarga jamiyatda yashash, ijtimoiy sifatlarni egallab olishlarining eng ta'sirchan vositasidir. Tarbiya kishilarning ijtimoiy munosabatlar tizimida ishtirok etib, bir-birlariga ta'sir qilib, insoniy xislatlarni egallab olishlariga yordam beradi. Insonni olam va odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarini va aloqadorlikni tushunib, shu asosda faoliyat ko'rsatishga o'rgatadi.

Demak, tarbiyaga shunchaki bir o'tkinchi hodisa deb qarab bo'lmaydi. Tarbiya jamiyatda abadiy davom etadigan uning funksiyasi sifatida o'z tarkibiy tuzilishi: maqsad moddiy baza, prinsip, qonuniyatlari va metodlari, shakl va vositalariga, subyekt va obyekt,

boshqarish va natijaga ega bo'lgan yaxlit pedagogik tizimdir. Boshqa ijtimoiy tizimlardek tarbiya ham uni tashkil qilishda ma'lum qonuniyatlarga rioya qilishni zarurat qilib qo'yadi. Jumladan, pedagogika va psixologiya fanlari inson shaxsini shakllanishi 4 omilga bog'liqligini tasdiqladi. Bular: irsiyat, muhit, tarbiya va shaxs faolligi. Bular birligida muhim hisoblanadi.

Shaxs shakllanishida keltirilgan omillarning birligini qator misollarda ko'rish mumkin. Chunonchi, kishilarning tabiiy yashash sharoitidagi va turmushi-hayot tarzidagi o'zgarishlar ularning shaxsiy sifatlarining o'zgarishi, o'zaro munosabatlarining o'zgarishiga olib keladi. Shaxs shakllanishida obyektiv va subyektiv omillarning dialektik birligi uning obyektiv yashash sharoiti bilan subyektiv tarbiyaviy faoliyatining yaxlit birgalikda qarashni taqozo qiladi. Ijtimoiy muhit shaxs yashash sharoiti shakllaridan bo'lib, tarbiya undan ajralmasdir. Ular o'rtasidagi munosabat tarixiy taraqqiyotda doimo o'zgarib kelgan. Ibtidoiy jamiyatda inson mohiyati uning tabiiy yashash sharoiti bilan belgilangan bo'lsa, uning ijtimoiylashuvining tezlashuvi, hayotda aqliy-ongli faoliyat rolining oshishi, subyektiv omil hisoblangan tarbiyaning ahamiyatini oshishiga va yaxlit pedagogik tizim sifatida ko'tarilishiga olib keldi.

Jamiyatning tarixiy taraqqiyotiga nazar solsak, uning rivojlanishi tarbiyaga bog'liq (ma'lum ma'noda uning mahsuli) hamdir. Hozirgacha bo'lgan jamiyatlar tarixi va mustaqillik sharoitida tarbiyaning o'rni borgan sari jamiyat hayotida oshib borishi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, uning jamiyat hayotidagi o'rni tarixning burilish davrida, eski tuzum yangi bir ijtimoiy tuzum bilan almashinayotganda oshadi. Buning boisi shuki yangi tuzum tarbiyadan o'z mafkurasi axloqi, dunyoqarashi, psixologiyasi, yuridik-siyosiy talablarini, qolaversa, iqtisodiy-siyosiy mavqeini mustahkamlash vositasi sifatida foydalanadi.

Agar tarbiyaning inson shaxsining omillari tizimida belgilaydigan bo'lsak, u irsiyat va muhitning ta'sirini shaxs shakllanishi yo'nalishiga, aniqroq qilib aytajak, jamiyat o'quvchilariga muvofiqlashtiruvchi yo'naltiruvchi rol o'ynaydi. Qisqacha qilib aytadigan bo'lsak, tarbiya inson shaxsiga tabiiy sharoit va uning ichki rivojlanishidagi sog'lig'i, ruhiy rivoji, salomatligi, nutq rivoji kamchiliklari, harakat organlaridagi normal holatdan orqada qolishini tarbiyaviy mashqlar bilan oldini oladi. Jismoniy, ruhiy, aqliy kamolotdagi kamchiliklarni tarbiyaviy tadbirlar bilan normallashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, inson yashayotgan joydagi kishilar munosabatidagi kamchiliklarning yoshlarga yuqmasligini oldini oladi. Shaxs faolligi shunda namoyon bo'ladi, o'quv yurtida o'quvchi o'qish, ijtimoiy ishlarga ishtirok etish jarayonida tengqurlari va o'qituvchilar bilan o'ziga xos pedagogik munosabatlar shakllanadi. O'quvchining shaxsiy sifatleri va kasbiy malakalarini yuksak rivojlanishida munosabatlar tizimida faolligi alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchi faolligi shaxsining kamoloti uchun boshqa omillar tizimida o'ziga xos xususiyatga ega. Faollik o'quvchidan tanlagan sohasida kuchli, ta'sirchan faoliyat ko'rsatishni taqozo qiladi. Faollik insonda o'z sohasini, o'zini o'rab olgan muhitni uning o'qish va ijtimoiy ishda faol ishtirok etishida namoyon bo'ladi. Faollik shaxsga xos xislat bo'lib, kishilar, atrof muhit, kasb

egallashdagi harakatlari bilan uzviy bog'liqlikda rivojlanadi. O'quvchi faolligida impulsiv (yetarli anglanmagan) va anglangan holatlar bo'lishi mumkin. Boshda faollik o'zini anglash va o'z ehtiyojini qondirish uchun atrof muhitdagi narsa, predmetlarga yo'naltirilgan bo'ladi. O'quvchi o'zini anglashi va o'z kasbining egallashidagi mas'uliyatini tushunishi bilan faollik anglangan yo'nalish oladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarning shaxsiy faolligi to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, kuzatishlar uni qator omillarga bog'liqligini ko'rsatadi. Inson shaxsining shakllanishida bu omillar yaxlit tizim sifatida, o'zaro bog'liqlikda ta'sir ko'rsatadi. Ammo, bunda ularning ta'siri bir-biriga mutlaq teng bo'lmay, o'zgaruvchan xarakterga ega.

Ijtimoiy taraqqiyot xarakteriga qarab ularning o'rni va ta'sir darajasi o'zgaruvchan bo'ladi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, bular tarbiya tizimida ijtimoiy muhit belgilovchi bo'ladi. Muhitdagi o'zgarishlar – kishining yashash sharoiti va tarzi, uning ruhiga, xulq-atvoriga, mehnat faoliyatiga munosabatlariga va butun insoniy xislatlariga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ijtimoiy muhit bu umumiy holda jamiyat taraqqiyotining ma'lum bosqichida moddiy va ma'naviy hayotiy holatdir. Bu tashqi omil sifatida ko'rinsa-da nisbiydir. Chunki u jamiyatning ajralmas qismi va o'z navbatida ijtimoiy muhitning aynan o'zi. Shaxs kundalik hayotida turli ijtimoiy tizim va jarayonlarning ta'siri ostida bo'ladi. Bunda u passiv bo'lmay, bu ta'sirlarning iste'molchisi emas, balki o'zi ham uning ishtirokchi va ijodkoridir.

Ijtimoiy muhit bir-biriga bog'lik bo'lgan ishlab-chiqarish, tashkiliy, ruhiy, mafkuraviy munosabatlar tizimidan iborat bo'lib, inson o'z faoliyati bilan ularga daxldordir. Bularning ta'sir darajasiga qarab, inson turli ruhiy holatlarda va atrofida qilargalarga turlicha munosabatda bo'ladi. Mazkur tizimlarning insonga ta'sirini o'rganish va unda shaxsning holatini aniqlash, ularning shaxs shakllanishidagi salbiy va ijobiy ta'sirini belgilash hamda shu asosda ularni ma'lum maqsadga yo'naltirish imkoniyatini beradi. Ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishiga ta'sir mexanizmlarini bilib, uni hisobga olish hamda xulq-atvor normalarini tartibga solish mumkin bo'ladi. Ijtimoiy birlashma, ya'ni xalq, millat, elatlar uchun ijtimoiy muhit umumiy bo'lib, birlashma (birlik) qancha kichik bo'lsa, muhitning ta'siri shuncha kuchayadi. Ijtimoiy birlik jamiyat-hudud-mahalla-mamlakat-viloyat, tuman, korxonamuassasa, jamoa, oilaguruh shaxs doirasida torayib boradi.

Umumiy holda mikro muhitning faoliyat turlariga ko'ra bo'lishi mumkin:

- mehnat jamoalari-sex, firma, brigada, bo'lim, qiziqishi bo'yicha turli klublar;
- maishiy-oilaviy: oila, qarindosh-urug';
- hududiy: mikrorayon, turar-joy, xo'jalik, yotoqxona, mahalla.

Uning hududiy maydonining torayishi shaxsga ta'sirining oshib borishi bilan xarakterlanadi. Muhitning maydoni torayib borishi ijtimoiy jarayonlarning o'z ta'sirini emas, balki ularning turli-tuman namoyon bo'lishi butun borlig'i bilan shaxsga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Inson aynan shu jarayonlarning ta'sirini yaqqolroq his qiladi. Bundan makro va mikro muhit tushunchasi kelib chiqadi. Makro muhitda ijtimoiy munosabatlar butunligicha ifodalansa, mikromuhitda inson ishtirok etadigan (faoliyat) sohasida ularning konkret namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Mustaqillik sharoitida makromuhitda shaxs

shakllanishi uchun obyektiv shart-sharoit yaratildi. Ammo, jamiyatning shaxs shakllanishi borasida yaratgan shart-sharoiti mikromuhitda hamma vaqt ham to'la amalga oshirilmaydi. Bu esa obyektiv imkoniyatlar bilan ularni amalga oshirish, tarbiyaviy ishlarni mikromuhitdagi kishilar ehtiyojiga mos kelmasligida o'z ifodasini topadi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, shaxsning ko'pgina sifatleri jamiyat hayot tarzi ta'sirida shakllanadi. Kishilardagi mehr-muruvvat, mehr-shafqat, o'zaro g'amxo'rlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik, mehribonlik, aynan turmush tarzi, jamiyatdagi munosabatlarning hosilasidir. Ammo, insondagi takrorlanmas individual xususiyatlar irsiy omillar ham oila va mikromuhit ta'sirida shakllanadi.

Shu bilan birga shaxsning mikromuhitga nisbatan mustaqilligini ta'kidlash lozim. Bu mustaqillik uning hayotiy tajribasi, mehnat va ijtimoiy-siyosiy faoliyati, o'zini anglashi, qadriyatlarini qadrlashining natijasidir. Shaxsning mustaqilligi qayd qilinganidek, uning mikromuhitdagi faol hayotiy pozitsiyasiga ham bog'liq. Shaxsning mikromuhit bilan o'zaro munosabatidan kelib chiqib tarbiyaviy ishlar mazmuni va uning yo'nalishini belgilash mumkin. Bunda quyidagilar kelib chiqishi lozim:

- shaxs va mikromuhit xususiyatlarini inobatga olish;
- shaxs va mikromuhitning o'zaro ta'sirini shunday yo'naltirish kerakki, shaxsga ijobiy ta'sir etuvchi omillarni kuchaytirish, salbiylarini zararsizlantirish, yoki ta'sirini kamaytirish;
- shaxsning mikromuhitda ijtimoiy tajribasi va faolligini muntazam oshirish asosida jamiyat ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatish.

Mikromuhitning insonga ta'siri uni idrok qilish darajasiga, umumiy madaniyati va psixofiziologik xususiyatlariga bog'liq. Mikromuhitning insonga ta'sirining kuchli va ta'sirchanligi individning, uning xarakterining mustahkamligi, hayot tajribasiga, o'zini anglash darajasi, qadriyatlarini qadrlashi bilan belgilanadi. Shu bilan birga shaxsning sifatleri mikromuhit talabiga mos kelishi ham muhim ahamiyatga ega. Shundan kelib chiqib, mikromuhit xarakteri va tipi kishiga har xil ta'sir qiladi.

O'quv yurtlarida mikromuhit jamoa, yoki guruh hisoblanadi. Jamoa, yoki guruh o'quv yurtining tarkibiy qismi bo'lib, uning muhitida o'quvchilar o'zaro va guruh rahbari bilan ma'lum munosabatlar tizimida bo'ladilar. Bu munosabatlar ularning o'quv faoliyati bo'lib, shartli ravishda ishlab-chiqarish munosabatlarini tashkil etadi. Bunda har bir o'quvchi o'z o'rniga ega bo'lib, bilim saviyasi, ijtimoiy ishlarga ishtiroki darajasi va guruhdagi bajaradigan roli jihatidan ma'lum mavqega ega bo'ladi. Shu bilan birga guruhda ijtimoiy-siyosiy, rasmiy va norasmiy vazifalari orqali ham ma'lum munosabatlar tizimida bo'ladi. Bundan tashqari moddiy ahvoli-davlat granti, yoki shartnoma asosida pul to'lab o'qishi ham o'zaro munosabatlarda ma'lum ta'sir o'tkazishi mumkin. Shularning hammasi asosida guruhda shaxslararo munosabatlar o'rnatilib, guruh a'zolarining individual-psixologik xususiyatlari va umumiy madaniy darajasi bilan belgilanadi.

Bu munosabatlar moddiy va ma'naviy omillarga bog'lik bo'lib, guruhning hozirgi holati uchun obyektiv xarakterga ega, bo'lsa ham ammo, uning har bir a'zosi uchun subyektiv idrok qilinadi. Shuning uchun, guruhda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda guruhdagi vaziyatni-holatni bilish va uni butun guruhda idrok qilinishini e'tiborga olmoq lozim. Bunda guruh rahbarining vazifasi guruhning obyektiv holati bilan tarbiyaviy tadbirga subyektiv baho berish o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf qilishi zarur. Bu guruhda normal psixologik muhit yaratish uchun zamin bo'ladi. Bu esa o'quvchining guruhda o'z o'rnini anglashiga asos bo'lib, barcha munosabatlar bo'yicha uning qiziqishlarini shakllanishiga olib keladi. Insonning ma'lum faoliyatga faolligini uning shaxsiy sifatleri kuchaytiradi. Ammo, uning faolligining kuchayishi faqat shaxsiy sifatleri bilan emas, balki shaxsining yo'nalganligi bilan mos kelsagina kuchli poydevorga aylanadi. Shaxs yo'nalishi asosida uning ehtiyojlari yotib, faolligining bosh manbai bo'lib xizmat qiladi. Ehtiyoj – bu insonning muhtojligini anglashi va o'z boshidan o'tkazishi bo'lib, ayni paytda uning shaxsining rivojini moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini ta'minlash, tashkil qiladi.

O'z navbatida ehtiyoj bilan muhtojlikni farq ham qilish kerak. Muhtojlik – obyektiv zaruriyat bo'lib, inson uni o'z boshidan kechirishi va anglashi kerak. Paydo bo'lgan ma'lum narsaga muhtojlik kishini uni qondirish yo'llarini faol izlashga undab, uni qo'zg'ovchi – harakatlantiruvchi faoliyat motiviga aylanadi. O'quvchining ehtiyoji o'zi tanlagan kasbi va unga mos keluvchi shaxsiy sifatlarini o'zida rivojlantirish bilan bog'liq bo'lishi kerak. U tanlagan mutaxassisligini o'zi sevib, o'quv yurtiga kirgan bo'lsa, unda shunday ehtiyoj va muhtojlik – zarurat kuchli yo'naltiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchining mutaxassisligini o'rganish bilan bog'liq ehtiyojini qondirishi, yoki unga mos keluvchi sifatlarini egallashi bir onda paydo bo'lib, qondirilib tomom bo'lmaydi. Kasbni o'rganishga bo'lgan ishtiyoq uning turli qirralarini chuqur o'rganishni, o'zini shu kasbga ruhan va mutaxassis sifatida tayyorlash hissiyotini zaruriyatga aylantiradi. Bu esa o'quvchida yangi-yangi ehtiyoj va u bilan bog'lik muhtojlikni keltirib chiqaradi. Bular sabab va oqibat sifatida uni yangi ma'naviy, kasbiy takomillashuvi uchun bilimlarni, axloqiy sifatlarini puxta o'rganishga undovchi motivga rag'batga aylanadi. Ehtiyoj bilan motiv o'zaro bog'liq bo'lib, ehtiyoj motiv-faoliyatga undaydigan sabab tarzida namoyon bo'ladi. Motivlar shaxs yadrosini, uning faolligi yo'nalishini, tashkil etadi. Motivlarning iyerarxik tuzilishi shaxsning tashkil etuvchi tuzilishida markaziy o'rinda bo'lib, uning boshqa xususiyatlariga ancha kuchli ta'sir qiladi [2]. Shuning uchun, o'quvchi shaxsi va faoliyatini tushunishning kaliti, uning motivatsion sohasi, motivlar tizimida belgilovchisi orqali amalga oshirish mumkin. Insoning ehtiyojining konkret namoyon bo'lish shakli qiziqishdir. Qiziqish – bilishga, mehnatga sportga, o'qishga va hokazo bo'ladi. Qiziqish keng tushuncha. U shaxsning bilishga yo'nalganligini, yoki ma'lum faoliyatga doimiy intilishi anglatishi mumkin. Shaxsning yo'nalganligi, yoki qiziqishining namoyon bo'lishi, intilish, reja, orzu istiqbol tarzida namoyon bo'ladi.

Inson rivojlanishining zaruriy sharti uning olamga qiziqishining kengligidir. Bu ayniqsa, qiziqishlar markazlashgan holda asosiy, markaziy biron-bir masalaga yoʻnalganligida yaqqol namoyon boʻladi. Ammo, yosh oʻtishi bilan shaxs qiziqishlari markazlashib, kasbiy qiziqish belgilovchi boʻlib qoladi. Kasbiy qiziqish belgilovchi boʻlib, shaxsning maʼlum muhim yoʻnalganligini belgilab, kasbga doir qiziqishlar bilan bogʻliq boʻlib qoladi. Maʼlum kasbga qiziqish muhim aloqalar asosini tashkil etib, oʻzini va kasbini takomillashtirish ichki shart-sharoitiga aylanib, oʻz sohasiga (faoliyatiga) muhabbatga aylanadi. Shuni ham inkor qilmaslik kerakki, maʼlum faoliyatga doir qiziqish va layoqatlar shaxsning boshqa sifatlarini rivojlanishiga asos ham boʻladi. Ular qobiliyatni shakllanishining faol asosi sifatiga xizmat qiladi. Shaxsning qobiliyati namoyon boʻlib oʻsishida uning doimiy va kuchli, barqaror qiziqishi muhim rol oʻynaydi. Ayrim hollarda qiziqish shaxs muvaffaqiyatining muhim omili, boʻladi, uni hattoki qobiliyat bilan ham tenglashtiradilar. Chunki barqaror qiziqishlar qobiliyatga aylana oladi. Masalan, oʻquvchining jismoniy tarbiya va sportga doimiy qiziqishi yetuk sportchi boʻlishi uchun asos boʻladi va sportga qobiliyatini rivojlantirishiga yordam beradi. Oʻz navbatida qobiliyat qiziqishni doimiy, muntazam boʻlishiga unga maʼlum yoʻnalish olishga asos boʻladi va bir-birini kuchaytiradi. Maʼlum kasbni egallashda qobiliyat bilan qiziqishning oʻzaro bogʻliqligida qiziqishni belgilovchi rol oʻynashi kuzatilgan. Darsga qiziqish va layoqatning organik birligi qobiliyat rivojlanishiga moddiy asos sifatida shaxsning maʼlum faoliyatga shaxsiy layoqatini tashkil etadi. Layoqat oʻquvchi kasbiy qiziqishining yuqori darajasi hisoblanadi. Oʻquvchi oʻzining layoqatini chuqur anglab, oʻzining kasbiy qobiliyatini rivojlantirish ustida faol ish olib boradi. «Inson uchun muhim boʻlgan narsa – oxir-oqibatda uning motiv va faoliyatining maqsadi sifatida namoyon boʻlib shaxsning haqiqiy bosh yoʻnalishini belgilaydi», - deb yozadi taniqli psixolog S.L.Rubinshteyn [3, 109].

Jumladan, oʻquvchi faolligi eng avvalo oʻqiyotgan, tahsil olayotgan mutaxassislikni oʻzining organizmi xususiyatlari, hayot idealiga mos tanlashiga bogʻliq. Oʻzi hohlamagan, qiziqish havaslariga mos kelmaydigan mutaxassislikni ota-ona vaziyat va imkoniyat, biron-bir maslahati bilan tanlangan oʻquvchida shaxsiy faollik ancha past boʻlishi aniqlangan. Buning taʼsiri ostida oʻquvchi guruhdagi munosabatlar tizimida ham oʻz oʻrnini va mavqeini topa olmaydi. Bu esa uning guruhda oʻzini namoyon qilishga salbiy taʼsir qiladi. Oʻzining qiziqish va hayot ideallari asosida mutaxassislikni tanlagan oʻquvchilarning ruhiy holati, kasbga, uni egallashga, guruhdoshlari, qolaversa oʻquv yurti va oʻqituvchilarga munosabati koʻtarinki boʻladi. Kasbni egallash borasidagi harakatlar unga zavq bagʻishlab, ijodiy izlanishlarga undaydi. Bunday oʻquvchilar oʻqish va ijtimoiy ishda faol, guruhda tashkilotchi boʻladilar. Ular oʻqish va tarbiyaviy tashkiliy ishlarga qandaydir bir ichki intilish bilan ishtirok etadilar.

«Har qanday tarbiyaviy jarayon samaradorligi oʻzining ichki sharoiti va tarbiyalanuvchining axloqiy intilishiga bogʻliq. Insonning maʼnaviy qiyofasini shakllantirishda ishning yutugʻi shu ichki ish bilan hamda tarbiyaning uni yoʻnaltirishi, qiziqtirish darajasiga bogʻliq boʻladi. Bu –asosiy», - deb yozgan edi S.L.Rubinshteyn [3, 138].

O'quvchini kasbni egallash borasidagi intilishlari shaxsiy sifatlariga mos kelib, unga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi motivga aylanadi.

O'rta umum ta'lim maktabida o'quvchilar o'rtasida tarbiyaviy ishni tashkil qilishning samaradorligi jihatidan darsdan so'ng ularning o'qish davridagi yashash joyi oilasi hisoblanadi. Oil avval maktab mikromuhitning o'ziga xos hududiy shakli hisoblanadi. Uning o'quvchi shaxsiga ta'siri shunda namoyon bo'ladi, o'quvchi ham hayot tajribasi yetarli bo'lmay shaxs va kasb sohibi tarzida shakllanayotgan qarashlari hamda xulq-atvori mutlaq hali bir qolipga kirmagan davrdir. Mikromuhit – darsdan tashqari tadbirlarda, kompyuter xonalarda, do'stlar davrasida ham o'quvchi shaxsiga ta'siri obyektiv xarakterga egaligidan kelib chiqib, u joyda mo'tadil ma'naviy-axloqiy psixologik muhit yaratish belgilovchi ahamiyat kasb etadi. Buni esa o'rta umumta'lim maktabi rahbariyati, sinf rahbarlari va o'quvchilarning o'zlari birgalikda yaratishlari kerak. Oilasida yashovchi o'quvchilarning ahil jamoasini yaratish va har bir yashovchiga shu jamoa orqali ta'sir ko'rsatish, belgilangan ichki tartib-qoidalarga, rejimga rioya qilish, o'zaro hurmat asosida yashashga o'rgatish muhim hisoblanadi. Bunda faqat xonalarni toza va ozoda saqlash yetarli emas. Bu rasmiy munosabatlar doirasida bo'lib, eng muhimi yotoqxonada yashovchilar uchun o'ziga xos urf-odat, an'analar yaratish asosida o'quvchilarni yangi ishlarga ijobiy tartib-intizomlarni o'rnatishga intilishni uyg'otish muhim.

O'quvchi yotoqxonasida olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlar tanlangan mutaxassisligi xarakteriga, ularning qiziqishlari va ma'naviy ehtiyojlariga mos kelishi ham ularning ta'sirchanligini oshiradi. Yotoqxonadagi tarbiyaviy ishlarning yo'nalishi o'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga tayyorlashi, ularni bo'lajak kasb sohibi va axloqiy pok inson sifatida shakllanishiga xizmat qilishi lozim. Muhit keng tushuncha sifatida ijtimoiy voqeyilik jamiyatning ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy, axloqiy ruhiy holatini belgilab unga ta'sir ko'rsatadi hamda kishilar faoliyati orqali o'zi ham o'zgaradi. Shuning uchun, tarbiya va jamiyat taraqqiyoti bir-biriga dialektik bog'liq. Tarbiya jamiyatdan ajralmas. U jamiyat tarixiy rivojlanishining hamma bosqichlarida va har qanday tuzum uchun uning mavjudligi, yashashi hamda taraqqiyotini ta'minlovchi omil hisoblanadi. Tarbiya jamiyat va siyosiy tuzumlarga bog'liq, ammo, jamiyat tarbiyaga befarq qaray olmaydi. Chunki har qanday tuzum tarbiya orqali o'zining siyosatini, ijtimoiy iqtisodiy mafkuraviy, axloqiy qarashlarini jamiyat a'zolariga singdiradi. O'zining maqsad va vazifalarini fuqarolarga singdirish va ular faoliyatini tashkil qilishda tarbiyadan muhim vosita sifatida foydalaniladi. Bu jihatdan qaraganda tarbiya davlat, uning siyosiy tuzumi bilan ommani bog'lovchi zanjir vazifasini o'taydi.

Inson ma'naviy va moddiy boyliklarining yaratuvchisi sifatida namoyon bo'lsada, uning ijobiy insoniy xislatlari (jamiyat mafkurasi, axloqi, dunyoqarashi talablariga mos keluvchi) ko'p jihatdan tarbiyaning mahsuli hisoblanadi. Tarbiya jamiyat talablaridan kelib chiqib, uni rivoji va kuch-qudratini mustahkamlash manbai ham hisoblanadi. Aynan tarbiya

orqali davlat fuqarolariga ta'sir qilib, ma'naviy, ichki ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik qudratini mustahkamlaydi.

Mustaqillik sharoitida tarbiya har qachongidan ko'ra jamiyat hayotida yanada muhimroq o'rin egalladi. Shuning uchun, amalda erkin, ozod, mustaqil shaxsni tarbiyalash faqat maktab, maorif, ta'lim muassasalari, ayrim ijtimoiy tashkilotlarning ishi bo'lmay, butun jamiyatning, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ta'lim-tarbiya bilan faqat ta'lim muassasalari xodimlari emas, balki fuqarolar yig'inidan (mahalladan) boshlab tuman, shahar, viloyat hokimlari, hukumat va Respublika Prezidenti ham bevosita shug'ullanadi.

Mustaqillik sharoitida ta'lim-tarbiya, shaxs kamolotiga bu qadar oshirilgan e'tibor berish asosida jamiyatning ma'naviy-axloqiy, mafkuraviy va siyosiy jihatdan mustahkamlash, yoshlar kamoloti orqali Vatan ravnaqini ta'minlash, ilg'or jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallash yotadi. Bu uzoqni o'ylab yurgizilayotgan siyosatning mohiyatidan kelib chiqadi. Mustaqil Respublikamiz Prezidenti yoshlar ta'lim-tarbiyasini yangi asosda qurib, yangi shaxs tipini tarbiyalab uning aqliy-axloqiy kamolotiga subyektiv sharoit yaratishni asosiy maqsad qilib qo'ygan. Shu asosda mustaqillik mafkurasi, milliy qadriyatlarimiz va xalqimizning o'ziga xos mentalitetiga mos insonni shakllantirish vazifasini hal qilish lozim. Insonning jamiyatning hamma sohalarida ma'naviy-iqtisodiy, siyosiy huquq va burchlarini ta'minlab ularni tarbiya orqali tushunib, unga so'zsiz amal qilishini ta'minlash hozirgi tarbiyaviy jarayonning mazmun va mohiyatini tashkil etadi. Tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatdan ajralmas ekan, jamiyat o'zgarishi bilan uning mohiyati, maqsad va vazifalari, hamda tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabat ham o'zgarib, ayrimlari muhim ahamiyat kasb etib, oldingi o'ringa chiqadi. Bunda shaxs shakllanishida hozirgi davr uchun muhim sifat va xislatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Shunda shaxs shakllanishida muhim bo'lgan sifatlar birinchi o'ringa ko'tariladi. Buni hozirgi vaqtda kishilarda ma'naviy-ma'rifiy sifatlarni tarbiyalash dolzarblashganligida ko'ramiz. Demak, tarbiya tarixiy xarakterga ega. Shuning uchun, uning jamiyat hayotidagi o'рни, uning imkoniyatlaridan foydalanish, mohiyatini talqin qilish ham o'zgaruvchidir. Shu jihatdan «shaxs shakllanishi» va «shaxsning ijtimoiylashuvi» («sotsiallasuv») hamda «ma'naviy-ma'rifiy» tarbiya tushunchalariga izoh berishni o'rinli deb hisoblaymiz.

«Shaxs shakllanishi» deganda insonning ma'lum xislatlarni egallashi va rivojlanishida ta'sir qiluvchi obyektiv va subyektiv sharoit va omillarning yaxlitlikda amal qilishni tushunish kerak. Bunda agar obyektiv omillar ta'siri kuchli bo'lsa, subyektiv omillar hisobga olinmasa shaxs shakllanishi stixiyali davom etadi. Shaxs shakllanishida stixiyalilik tarbiya jarayonida obyektiv va subyektiv omillarning o'zaro muvofiqlashmagan yaxlitlikda amal qilganida ham sodir bo'ladi [4]. Inson shaxsini shakllanishida faqat subyektiv omil kuchli bo'lganda ham unga ta'sir qiluvchi shakl va vositalarning ilmiy asoslangan ta'siri pasayadi, bir yoqlamalikka yo'l qo'yadi. Shaxs shakllanishida ta'sir qiluvchi omil va sharoitlarning dialektik birlikda amal qilishi uning komilligini ta'minlashiga asos bo'la oladi.

«Shaxsning ijtimoiylashuvi», «shaxs ma'naviy va ma'rifiy tarbiyasi» tushunchalari o'zaro bir-biriga yaqin bo'lib, uning shakllanishida jamiyat taraqqiyotining ma'lum davrlarida (hozirgi vaqtda – o'tish davrida) kishiga uning talablarini, uning xulq-atvori ahloqi, uchun ijtimoiy mohiyati sifatlarni egallashini va shu asosda o'zining jamiyat, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarini tartibga solishni anglamoq darkor. Insonning ijtimoiylashuvi, yoki ma'naviy-ma'rifiy kamoloti uning hayotining birinchi kunlaridan boshlanib, umrining turli yosh davrlarida susayib, yoki kuchayib davom etishi hamda hayotining oxirigacha mazmunan to'lishib, unda ijobiy, yoki hayot tarzi asosida salbiy sifatlarni belgilovchi bo'lishi mumkin. «Shaxs ijtimoiylashuvi» va «ma'naviy-ma'rifiy» kamolotida obyektiv omillar: ijtimoiy tuzum, yashayotgan jamiyati, muhit va ta'lim-tarbiyani tashkil qila olish (davlat, ijtimoiy, yuridik tashkilotlar, ta'lim muassasalari) – subyektiv omil muhim rol o'ynaydi. Insonning ijtimoiylashuvi va ma'naviy-ma'rifiy kamolotining tezlashuvi darajasi jamiyatdagi hukmron ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'liq bo'ladi. Insonning jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy talablari va mafkuraviy axloqiy normalarni egallab olishi shu munosabatlar xarakteri bilan belgilanadi. Shunday qilib, shaxs ijtimoiylashuvi va ma'naviy-ma'rifiy kamoloti uning jamiyat siyosiy-huquqiy va xulq-atvor normalarni uzluksiz, ketma-ket ijodiy o'zlashtirib olishi hamda o'zining hayotida ularga amal qilish jarayonidir.

Yuqoridagilar bilan birga «shaxsning rivojlanishi», «inson kamoloti» tushunchalari ham mavjud bo'lib, ular inson ongida va xulq-atvorida birin-ketin, muntazam va ketma-ket bo'ladigan o'zgarishlarda o'z ifodasini topadi. Shu bilan birga tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida insonga mafkuraviy va psixologik ta'sir ko'rsatib, jamiyat uchun zarur e'tiqod va axloq normalarni singdirish vositasi hamdir. Shaxsning insoniy xislatlari jamiyatning butun ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzi ta'siri ostida shakllanadi. Mustaqillik sharoitida fuqarolarda umuminsoniy va milliy qadriyatlarni shakllantirish davlat tashkilotlar, ijtimoiy, turli partiya va yoshlar tashkiloti, yoki davlat va nodavlat tashkilotlarining maqsadga qaratilgan, ta'sirchan olib boradigan ma'naviy-ma'rifiy ishlari asosida amalga oshiriladi.

Tarbiyaning ijtimoiy mohiyati yana shundaki, uning maqsad va vazifalari har bir tarixiy davrda jamiyat oldida turgan aniq ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va axloqiy talablar bilan belgilanadi, jamiyat shaxs sifatlari xususiyati va yo'nalishini belgilab, tarbiya oldiga ularni ijtimoiy buyurtma sifatida qo'yadi. Buning boisi shuki, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning asosini iqtisodiyot tashkil etadi. O'z navbatida iqtisodiy rivojlanish va munosabatlar inson ishtirokisiz amalga oshmaydi. Bunda eng muhimi iqtisodiyot inson faoliyati orqali amal qilib, uning mehnatining samarasi hisoblanadi. Shuning uchun, jamiyat iqtisodiy rivojlanishini tarbiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Inson aql-zakovati, ma'naviy dunyosi tarbiya mahsuli sifatida ijtimoiy-iqtisodiy mohiyat kasb etib, jamiyat rivojining katalizatori rolini o'ynaydi. Mamlakatimiz rivoji kishilarimizning onglilik darajasiga va faol ijodiy faoliyatiga bog'liq bo'lib, davlat siyosatining mohiyatini anglash hamda iqtisodiy masalalarni yechishga faol ishtiroki bilan belgilanadi. Bu yerdagi ijtimoiy bog'lanish yana shu bilan belgilanadiki, tarbiya ijtimoiy

ishlab chiqarish darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, tarbiyani tashkil qilishda moddiy imkoniyatlar va iqtisodiy baza ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyat hayotida tarbiyaning ijtimoiy o‘rni siyosiy, axloqiy, tashkiliy masalalarni yechishda ham yaqqol ko‘rinadi. Usiz kishilarni g‘oyaviy-siyosiy e‘tiqodi, ongliligini muntazam va izchil tarbiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu bilan birga hozirgi vaqtda tarbiyaning muhim vazifalaridan biri – kishilarni ma‘naviy-ma‘rifiy darajasini ko‘tarish, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni, ilm-fan, ishlab chiqarish texnologiyasi yutuqlarini ularning ma‘naviy boyligiga aylantirishdir. Shuning uchun, ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlari bilish darajasidan kelib chiqib, tarbiyaviy jarayon sube‘ktlari (davlat va nodavlat, jamoat tashkilotlari, o‘quv yurtlari) tarbiyaviy ta‘sir usullari, vositalari, shakl va metodlarini, zamon talabiga mos kelishi, kishilarda ma‘naviy-ma‘rifiy ta‘sir qilishning hozirgi vaqtga mos shakllarini qo‘llashlarini taqozo qiladi. Bundan tarbiya uni olib boruvchi subyektlarning tashkiliy, xo‘jalik va mafkuraviy faoliyatlari bilan chambarchas bog‘liqlikda olib borilishi zarur ekanligini anglash muhim hisoblanadi. Shu bilan birga yana bir muhim talabni ta‘kidlash lozim, ya‘ni jamiyat rivoji bilan tarbiya subyektlarining bu boradagi faoliyatlari ham kuchayishi, jamiyat hamma sohalarida tarbiyaning ahamiyati oshishi hamda u bilan butun jamiyatning jiddiy shug‘ullanishi ijtimoiy taraqqiyotni tezlashuvining garovidir. Shuningdek mustaqillik sharoitida tarbiya siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylanishi tasodif emas, balki qonuniydir. Shuning uchun, jamiyat turli sohalarini rivojlantirish o‘sha joylarda tarbiyani tashkil qilish darajasi bilan belgilanadi.

Jamiyat oldida turgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-axloqiy masalalarni tarbiyaviy jarayon subyektlari nazariy va amaliy faoliyatida belgilovchi bo‘lib, bu o‘z navbatida nazariya bilan amaliyot yaxlitligini ta‘minlaydi, tarbiyaviy jarayonni amalga oshirish nazariy xulosalarni amaliyot sinovidan o‘tkazib, yangiliklar bilan boyitadi. Shu asosda komil insonni shakllantirish jarayoniga aniqliklar kiritiladi, erkin, ozod, mustaqil fikrlovchi shaxs tarbiyasi nazariyasining qirralari aniqlanadi. Insonning ma‘naviy va jismoniy tomonlari uning shaxsiy tizimini belgilovchi bo‘lganligi uchun uning shakllanishida ma‘naviy va jismoniy rivojlanish insonning jamiyat rivojlanishi qonunlarini bilishi asosida aqlan teran, jismoniy sog‘lom tanning rivojini yaxlitlikda amalga oshirishni taqozo qiladi. Inson kamoloti asosini aqliy va jismoniy barkamollik tashkil etadi. Shu asosda uning ongining rivoji aqliy va jismoniy kamolotini ta‘minlab, unga ijodiy faollik va hayotiy quvonch, kelajakka ishonchni mustahkamlaydi. Bunda aqliy teranlik bilimlarni chuqur va ularni tanqidiy tahlil qilish, ularni ishonch, e‘tiqodga aylantirish, ulardan amaliy faoliyatda o‘rinli foydalana olish, mustaqil fikrlash sifatlarini o‘stirishning asosini tashkil etadi.

Insonning aqliy teran fikrlashi jismoniy sog‘lomligi va kamolotisiz amalga oshmaydi. Jismoniy sog‘lom odam kishilarni, tabiatga, kasbiga, to‘g‘ri munosabat qila olishi, olamni sog‘lom idroki qilishi mumkin. Xalqda bejiz aytilmagan: «Sog‘-tanda, sog‘lom aql»,- deb. Demak, tarbiya jamiyatning shaxs insoniy sifatlariga bo‘lgan ehtiyojini qondiruvchi kuchli qurolidir. Shuning uchun, jamiyat unga o‘z taraqqiyotining ehtiyoji nuqtayi nazaridan

yondashib, tarbiyaviy jarayonni shaxs shakllanishida ma'lum sifatlarni shakllantirishni kuchaytirish vositasi sifatida qaraydi. Bu muqarar ravishda tarbiyaning jamiyat manfaatlariga xizmat qilish talabidan kelib chiqadi.

Tarbiya jarayonini biryoqlama, faqat subyektning obyektga ta'siri tariqasida qarash kerak emas. Bu eng avvalo subyekt-obyekt munosabatlari bo'lib, tarbiya subyekti faqat davlat, siyosiy partiyalar, jamoat va nodavlat tashkilotlari emas, balki insonning o'zi hamdir. Bunda subyekt va obyekt munosabati shunda namoyon bo'ladiki, tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash birgalikda amalga oshirilishi lozim. O'shanda inson faqat tarbiya obyektiga emas, balki uning subyekti sifatida ham o'zini o'zi tarbiyalashi, o'z hatti-harakatlariga tanqidiy qarashi, o'zidagi salbiy xislatlarni bartaraf qilishi imkoniyatiga ega bo'ladi. Faqat shundagina tarbiya kuchli-inson shaxsini o'zgartiruvchi vositaga aylanadi. Inson shaxsini o'zgartirish bir kunda bo'ladigan ish emas, balki uning ongli hayoti va faoliyati hamda jamiyatdagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, mafkuraviy, ruhiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda sodir bo'ladi. Insonning komillikka erishuvi jarayon sifatida tarbiyaning umumiy maqsadini belgilasada, bu umumiy maqsad bosqichma-bosqich, shaxsning yosh davrlari va kasb faoliyati jarayonida kichik davriy maqsadlar («maqsadchalar») tarzida namoyon bo'ladi va ular bosqichma-bosqich yechiladi.

Komil insonni shakllantirish umumiy maqsadi jamiyat va shaxs yechishi kerak bo'lgan aniq vazifalarda ijtimoiy taraqqiyot hamda jamiyat ijtimoiy tashkil topishning hamma bosqich va tashkilotlarida, Chunonchi, oila, maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, oliy-o'quv yurti, mehnat jamoalari hamda hududiy mamlakat, viloyat, shahar tuman, miqyosida amalga oshiriladi. Bunda eng muhimi har bir bo'g'inning o'z vazifasini aniq belgilashi va ular faoliyatini o'zaro qismligida. Yirik rus olimlari V.S.Merlin va B.G.Ananyevlarning [5] tadqiqotlari asosida ta'kidlash mumkinki, shaxs rivojlanishi bu insonning psixologik yaxlitligining sifat jihatidan o'zgarishi, uning funksional takomillashuvi, unda harakat tizimi va tayyorgarligining psixik yangi sifatlarining paydo bo'lishi asosida o'z hayotiy muammolarini nisbatan yaxshiroq hal qilishdir. Shaxsiy va muhitning o'zaro ta'siri, maxsus tashkil etilgan va rejalashtirilgan ta'sirlar oqibatida o'quvchi psixikasida sifat o'zgarishlari yuz beradi. Bunda tarbiya psixik rivojlanishining muhim omili sifatida uch bosqichda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, ijtimoiy-psixologik bosqichda jamiyat hayot faoliyatining elementi sifatida uning maqsadi ijtimoiy tuzilishi va madaniyatini shakllantirish va rivojini taminlashdir. Ikkinchi bosqich, tashkiliy pedagogik maqsadga qaratilgan bo'lib, jamiyat tarbiya tizimining kishilar bilan o'zaro aloqadorligi tasirida ularga ijtimoiy zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirishdir. Bunda obyekt sifatida turli yoshdagi alohida kishilar, yoki jamoalar, guruh bo'lishi va tarbiyaning natijasini tarbiyalanuvchilarining rivojlanishida ko'rish mumkin. Uchinchi bosqich, tarbiya yana psixologik-pedagogik jihatdan amalga oshiriladi. Bunda tarbiyani maqsadga muvofiq tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro tasiri tarzida tarbiya maqsadini amalga oshirishga yo'nalganligidir. Bu bosqichda tarbiya obyektiga aniq bir tarbiyalanuvchiga, yoki

jamoaga yoʻnalgan boʻladi. Bu bosqichda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi jamoa bilan bevosita oʻzaro muloqotda boʻladi. Shuning uchun ham butun tarbiya jarayonini undagi ishtirokchilarning oʻzaro tasiri desa boʻladi.

Bu holatda tarbiyaning ijtimoiy yoʻnalishini amalga oshirish uchun tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning yaxshi bilishi va aniq vazifadan kelib chiqib tarbiyaning maqsad va vazifalarini, tarbiyalanuvchilar fikri, munosabatini bilgan holda ular faoliyati hamda muloqotini boshqarishi lozim. Tarbiyaning bu bosqichida tasir bevosita, yoki bivosita (muhitning bir elementi orqali) tarbiyalanuvchi jamoaga yoʻnaltiriladi. Shu asosda tarbiyaviy faoliyatni shaxs rivojlanishini ijtimoiy ehtiyoj yoʻnalishiga mos boshqarish deyish mumkin.

Tarbiya maqsadi pedagoglar tomonidan ikki faoliyat shaklida amalga oshiriladi:

1) taʼlim shaklida, pedagog bilan oʻquvchining ketma-ket oʻzaro bogʻliq harakatlari oqibatida oʻquvchining ongli va chuqur bilim, koʻnikma va malakalarni egallashi. Bu yaxlitlikda uchta elementni farqlash lozim: taʼlim mazmuni, yaʼni oʻquvchi va oʻqituvchining birgalikdagi faoliyati va ular faoliyatining metodlari va tashkiliy shakllari, ular oʻquvchida jamoada maʼlum oʻzgarishlarga olib keladi. Agar bu oʻzgarishlar avvaldan loyihalaniib, belgilangan boʻlsa ularni taʼlim natijasi sifatida qabul qilish mumkin;

2) oʻquvchilarni taʼlimdan boshqa faoliyat turlariga jalb qilib, taʼlim jarayonida uncha amalga oshirib boʻlmaydigan qiyin sifatlarni oʻstirish.

Taʼlim jarayonida maʼnaviy-maʼrifiy, gʻoyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik, mehnat tarbiyasini toʻliq amalga oshirib boʻlmaydi. Oʻquvchilarda ilmiy dunyoqarashni jamoaviychilik, faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish uchun ularni kengroq faoliyatga jalb qilish talab qilinadi. Tarbiyaviy ish uchun yetarli sharoit yaratish (sinfni tarkib toptirish), oʻqish va undan keyingi oʻquvchilar vaqtini toʻgʻri tashkil qilish, hamda moddiy baza asosida taʼsirli tarbiyaviy ishlar tizimini amalga oshirish lozim. Darsdan tashqari olib boriladigan tarbiyaviy ishlar kompleksidagi oʻqituvchi va oʻquvchining oʻzaro birgalikdagi faoliyati «tor maʼnoda»gi tarbiya hisoblanadi. «Tarbiya keng maʼnoda» olib borilishi uchun ularni har ikkala (taʼlim va darsdan tashqari tarbiyaviy ish) shakliga ijtimoiy yoʻnalish berish lozim boʻladi.

Shu nuqtayi nazardan oʻqituvchilar tajribasiga nazar soladigan boʻlsak, qator salbiy holatlarni ham koʻramiz. Kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, koʻpchilik hollarda tarbiyachi-oʻqituvchilar oʻquv jarayonida taʼlim-tarbiya vazifalarini yaxlitlikda amalga oshirishiga intilmaydilar, yoki taʼlimning tarbiyalovchi imkoniyatlaridan toʻla foydalana olmaydilar. Buning sababini izlash shuni koʻrsatdiki, aksariyat professor-oʻqituvchilar tarbiya nazariyasi, taʼlimning tarbiyaviy va oʻquvchi shaxsini rivojlantirish maqsadlarining mohiyat-mazmunini tushunmaydilar. Shuning uchun, oʻquv mashgʻulotlari paytida aniq tarbiyaviy maqsadlarni qoʻya olmay, taʼlimiy yaʼni oʻquv materialini talab darajasida oʻquvchilar oʻzlashtirishiga asosiy eʼtibor beradilar. Oʻqituvchilar taʼlim mazmuni, shakli va oʻqitish metodlarini tanlashda tarbiyaga ularni yoʻnaltirish, darsda maʼlum munosobatlarni shakllantirish asosida

bilimning tarbiyaviy potensialini ocha olmaydilar. Eng muhimi o'rganilayotgan bilimlarni kundalik hayot, mustaqil Vatanimiz hayotidagi ishlar bilan bog'lamaydilar.

Ko'ryapmizki, tarbiya shaxs shakllanishining yo'naltiruvchi kuchi sifatida jamiyat talablari asosida axloqiy, ijtimoiy-siyosiy sifatlarni hamda to'g'ri kasb tanlab, jamiyatda o'z o'rini tanishiga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. O'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurmoqdamiz. «Turkiston» gazetasining muxbiri savollariga javoblar. – Toshkent: O'zbekiston, –1999. –31 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. // – Toshkent: Xalq so'zi, – 2012-yil, 29-may.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология // Под ред. В.В.Давидова. – Москва: Педагогика, – 1991. – 480 с.
4. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – Москва: – 1981 г.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Москва: – 1980.
6. Zaripova G.K. Future specialists – spiritual and professional education of secondary school students – a need for the development of our independent country. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 97–105. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3872>.
http://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:VLnqNzywnoUC
7. Zaripova G.K. Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarini ma'naviy-ma'rifiy tarbiyalash tizimida o'z-o'zini tarbiyalashning o'rne. “TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR” “ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ” “EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH.” ISSN 2181-1709 (P); ISSN 2181-1717 (E); SJIF: 3.805 (2021). 2023/11. 311-318-betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:XD-gHx7UXLsC
8. Zaripova G.K. Педагогический подход в формировании личности учащегося в общей средней школе и его значение лидера в получении профессии. VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 10 SEPTEMBER 2023. ISSN: 2181-3515. 8-22-стр. https://t.me/Erus_uz Educational Research in Universal Sciences, 2(10), 8–22. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3794>.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:j8SEvjWINXcC
9. Zaripova G.K. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasida sinf rahbarining shaxsiy va kasbiy namunasi. “PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnal «ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ

- АКМЕОЛОГИЯ» международный научно-методический журнал
“PEDAGOGICAL ACMEOLOGY” international scientific-methodical journal.
№5(7) 2023. 120-129-betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:9Nmd_mFХексС
10. Zaripova G.K., F.F.Norova, T. Subxonqulov. Building the professional competence of globally competitive teachers in digital and information and communication technologies. Journal of Survey in Fisheries Sciences. 10(3S) 2254-2264. 2023. 2254-2264- pages.
<https://sifisheriessciences.com/journal/index.php/journal/article/view/844/837>.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:-_dYPAW6P2MC
11. Zaripova G.K. Umumiy o‘rta ta‘lim o‘quvchilarini komil shaxs sifatida shakllantirishda o‘zi-o‘zini tarbiyalashning ma‘naviy-pedagogik o‘rni. “PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnal «ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ» международный научно-методический журнал “PEDAGOGICAL ACMEOLOGY” international scientific-methodical journal. №1(3) 2024.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:nrtMV_XWKgEC
12. Zaripova G.K. Umumiy o‘rta ta‘lim maktabi o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish – ular tarbiyasi samaradorligini oshirishning muhim faktoridir. “ТА’ЛИМ VA INNOVATSION TADQIQOTLAR” “ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ” “EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH.” ISSN 2181-1709 (P); ISSN 2181-1717 (E); SJIF: 3.805 (2021). 2024/1. 288-296-betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:YohjEiUPhакС
13. Zaripova G.K. Umumiy o‘rta ta‘lim o‘quvchilarini komil shaxs sifatida shakllantirishda o‘zi-o‘zini tarbiyalashning ma‘naviy-pedagogik o‘rni. “PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnal «ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ» международный научно-методический журнал “PEDAGOGICAL ACMEOLOGY” international scientific-methodical journal. №1(3) 2024.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:nrtMV_XWKgEC
14. Zaripova G.K., Hazratova R. Development of professional competence of specialists in the training of teachers in digital and information technologies in our society. - Buxoro: Pedagogik Mahorat. 2022. (maxsus son). 36-43- betlar.
http://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFAX7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFAX7AAAAAJ:nrtMV_XWKgEC

7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFax7AAAAAJ:PVjk1bu6vJQC;

http://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFax7AAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFax7AAAAAJ:8AbLer7M MksC

15. Zaripova G.K., Hikmatov A. I., Salimova D.B.. IN THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM, UPGRADING AND RETRAINING OF PEDAGOGIC PERSONNEL IS THE CURRENT DEMAND. “ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal”.ISSN: 2249-7137. Vol. 12, Issue 06, June 2022 SJIF 2022 = 8.252. A peer reviewed journal. – Page. 8. http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7954/5040; https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFax7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFax7AAAAAJ:Tiz5es2fbqcC
16. Zaripova G.K., Hikmatov A. I. Education of youth in conditions of national independence using the works of our great scientists. “Asian Journal of Multidimensional Research”. ISSN: 2278-4853. Vol. 11, Issue 6, June 2022 SJIF 2022 = 8.179. 38-44-page. http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7955; https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFax7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFax7AAAAAJ:XiSMed-E-HIC
17. Zaripova G.K., Н.Ш.Намозов, Э.Л.Қобулова. Фундаментальная классификация электронной коммерции в развитии информационных технологий цифровой экономики. “UNIVERSUM: ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ”. Научный журнал. Выпуск: 5(86). Май 2021. Часть 1. – Москва: © ООО «МЦНО», 2021 г. УДК 62/64+66/69. ББК 3. U55. ISSN : 2311-5122. DOI: 10.32743/UniTech.2021.86.5-1. <http://7universum.com/ru/tech/archive/category/586>. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1xFax7AAAAAJ&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=1xFax7AAAAAJ:0EnyYjriUFMC